

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

FINANCIAL AND LEGAL PRINCIPLES OF INSURANCE IN UKRAINE

Шевчук О.Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного економічного університету

Ороновська М.Є.,
начальник організаційного відділу
Тернопільської міської ради

Стаття присвячена аналізу правової природи страхування як суспільного явища, що, з одного боку, виступає як елемент фінансової системи країни, з іншого – як механізм захисту осіб від негативних наслідків певних непередбачуваних подій. При цьому висвітлюється саме фінансово-правовий аспект страхової діяльності. Визначається поняття принципів страхування з позицій фінансового права, надається історико-правовий аналіз становлення фінансово-правового регулювання страхової діяльності.

Ключові слова: принципи страхування, фінансово-правове регулювання страхової діяльності, фінансові правовідносини, фінансово-правовий режим страхування.

Статья посвящена анализу правовой природы страхования как общественного явления, которое, с одной стороны, выступает элементом финансовой системы государства, с другой – как механизм защиты физических и юридических лиц от негативных последствий определенных непредвиденных событий. При этом раскрывается именно финансово-правовой аспект страхования, определяется понятие страхования с позиций финансового права. Дается определение финансовым принципам, которые возникают в сфере страхования, освещаются финансово-правовые режимы существующих форм страхования.

Ключевые слова: принципы страхования, финансово-правовое регулирование страховой деятельности, финансовые правоотношения, финансово-правовой режим страхования.

The article is devoted to analysis of investigation of the legal character of insurance, like social phenomenon, which on the one hand functions like the element of financial system of the country, and on the other hand like a mechanism of citizens defense from negative consequences of definite unforeseeable events.

Key words: insurance principles, financially-legal adjusting of insurance activity, financially legal relationships, financially-legal mode of insurance.

Постановка проблеми. Правове регулювання страхування зазнало суттєвих змін із моменту здобуття Україною незалежності та переходу до нових економічних відносин. Ці зміни зумовлені переходом на нові засади у страховій політиці держави. Змінено і значення самого страхування як структурного елемента фінансової системи України. Системне підвищення ролі страхування у всіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері фінансової діяльності країни, зумовлює актуальність та необхідність теоретичного розроблення принципів правового регулювання страхування.

Стан опрацювання. Теоретичним підґрунтям дослідження були праці таких вчених, як: Е.А. Алісов, Д.А. Бекерська, Г.В. Васил'єв, Л.К. Воронова, О.М. Горбунова, О.О. Дмитрик, М.В. Карасьова, Л.Л. Кінашук, М.П. Кучерявенко, А.А. Мамедов, Г.А. Нечай, С.С. Осадець, Е.О. Ровінський, Л.А. Савченко, В.І. Серебровський, С.Д. Ципкін, Р.О. Халфіна, Н.І. Хімичева, О.І. Худяков, Г.Ф. Шершеневич, М.Я. Шимінова, В.М. Юрах.

Наукові дослідження у сфері страхування здійснювалися здебільшого дослідниками цивільних та господарських правовідносин. У науці фінансового права України досі не здійснено дослідження, присвяченого комплексному аналізу принципів фінансово-правового регулювання страхування. Адже фінансові правовідносини мають не лише диспозитивний характер, не можна не враховувати ролі держави як гаранта прав та інтересів громадян, зокрема й майнових, тому що вона має забезпечити їх реалізацію, оскільки делегування цієї функції приватним суб'єктам може призвести до негативних наслідків.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного та багатостороннього аналізу сутності та змісту страхування як невід'ємної функції держави, історичного та зарубіжного досвіду, аналізу вітчизняного фінансового законодавства, фінансово-правових режимів, що встанов-

люються державою у сфері страхування, обґрунтувати та сформулювати базові принципи фінансово-правового регулювання страхування.

Виклад основного матеріалу. У теорії права загальноприйнятим вважається поділ принципів права на загальноправові, галузеві, міжгалузеві, а також спеціальні. Тому правильне розуміння і застосування норм страхового законодавства можливе лише із врахуванням загальноправових принципів. Серед загальноправових принципів чільне місце посідають принципи законності та верховенства права. Вони проявляються в тому, що повноваження органів державної влади, які видають нормативно-правові акти в галузі страхування та здійснюють контроль за їх виконанням, мають реалізовуватися суворо в рамках їх компетенції, на основі закону й у повній відповідності до нього. Разом із тим закони України не регулюють багатьох процедурних питань, тому в національному законодавстві велика кількість бланкетних норм, які відсилають до різноманітних підзаконних нормативних актів, інструкцій, правил, положень, що приймаються виконавчими органами. Наприклад, ст. 7 Закону України «Про страхування» визначає, що порядок проведення й особливі умови ліцензування обов'язкового страхування визначаються Кабінетом Міністрів України [1]. Варто враховувати, що в процесі застосування загальноправові принципи трансформуються в галузевому законодавстві, нормах та інститутах певної галузі [2, с. 64–68]. Інститут страхування в основі регулювання базується на цих принципах, що характерні для усього національного законодавства та права.

Водночас цей інститут права має свої специфічні, тобто притаманні тільки йому, принципи. Так, до 2010 р. в Україні на державному рівні були прийняті концепції розвитку страхового ринку у 1998, 2001 та 2005 рр. Остання концепція розвитку страхового ринку була прийнята до 2010 р., після якої не було ухвалено єдиної державної

концепції, що дестабілізувало розвиток ринку страхових послуг. Тому Українською федерацією ubezpieczenia було розроблено «Стратегію розвитку страхового ринку України в 2012–2021» [3], а Постановою Правління НБУ № 391 затверджено Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [4], в якій зазначені такі базові принципи: європейська інтеграція; лібералізація фінансових ринків та набуття режиму внутрішнього ринку з ЄС у сфері фінансових послуг; збалансованість економічних інтересів, через формування ринкового конкурентоспроможного середовища; незалежність та ефективність роботи регуляторів, здійснення нагляду на основі оцінки ризиків; прозорість та високі стандарти розкриття інформації учасниками фінансового сектору та регуляторами; відповідальність та довіра між учасниками фінансового сектору та регуляторами; цілісність фінансової системи, всебічний захист прав кредиторів, споживачів та інвесторів [4].

Об'єктивно є потреба публічно-правового (державного, адміністративного, фінансового) регулювання, без якого система правового регулювання страхування є недосконалою, що підтверджується всією історією його розвитку як в Україні, так і в інших державах [5, с. 38–43; 141, с. 40–43]. Отже, важливим видається й аналіз принципів цього регулювання. У науці фінансового права підтверджується відсутність єдиного підходу до характеристики принципів інституту страхування. Здійснити аналіз принципів публічно-правового регулювання страхування можна шляхом дослідження історичного розвитку фінансової науки та поглядів науковців на цю категорію на відповідних етапах становлення інституту страхування.

Так, Л.Л. Кінашук вважає, що страхування доцільно базувати на принципах доступності, ризиковості, добровільності, зручності. Науковець вказує, що основними у страхуванні є принципи гарантованості та доступності страхового захисту з боку держави, відособленості видів страхування, рівноправності добровільного та обов'язкового страхування, визначення наперед послуг і компенсації із ризику, вірогідний характер відносин, цільове використання утвореного фонду [6, с. 48–49].

В Україні активізуються євроінтеграційні процеси. Цей процес неможливий без реформування правового інституту страхування. Це вимагає встановлення відповідних принципів, на підставі яких здійснюється державне регулювання страхової діяльності в ЄЕС і в інших країнах із ринковою економікою.

У 1994 р. органами нагляду за діяльністю у сфері страхування більше як 100 країн було створено Міжнародну асоціацію органів нагляду за страхуванням (IAIS). 17 жовтня 2003 р. Україна стала членом цієї асоціації. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, представляє інтереси держави в IAIS та задіяна в реалізації його програм в Україні. Головними завданнями IAIS стали: забезпечення кращого нагляду за діяльністю у сфері страхування як на рівні конкретної країни, так і на міжнародному рівні, з метою підтримки ефективних, законних, надійних та стабільних страхових ринків для забезпечення допомоги та захисту полісотримачів; об'єднання зусиль щодо розроблення практичних стандартів для страхового нагляду, що мають бути визначені членами IAIS та використані ними під час їхньої діяльності; підтримання стосунків з іншими установами, що займаються аналогічним видом діяльності; забезпечення взаємної підтримки з метою збереження цілісності ринків; обмін важливою інформацією та досвідом із метою подальшого розвитку внутрішніх ринків страхування.

Діяльність IAIS передбачає: розробку міжнародних принципів, стандартів та управління страхуванням, організацію конференцій та семінарів для наглядачів за страхуванням, забезпечення підтримки та вивчення документів, що стосуються страхового нагляду.

IAIS очолює Виконавчий комітет, члени якого представляють різні географічні регіони. Діяльність Виконавчого комітету підтримується трьома іншими комітетами: Технічним комітетом, Комітетом із питань відсталих ринків та Планово-фінансовим комітетом. Діяльність IAIS підтримує Секретаріат, що знаходиться у центрі міжнародних розрахунків, розташованому у швейцарському місті Базель.

Передумови створення ключових принципів страхування визначені статутom IAIS, який містить такі норми:

а) органи нагляду визнають те, що страховий ринок відіграє важливу роль в економіці та суспільстві як на національному, так і на міжнародному рівнях; стан більшості внутрішніх страхових ринків вказує на зростаючу тенденцію до інтеграції до міжнародного ринку страхування;

б) органи нагляду висловлюють побажання щодо визнання спільних інтересів та становлення ділових стосунків між собою; покращення можливостей забезпечення страховим захистом полісотримачів та підтримки розвитку ринків страхування;

в) органи нагляду прийняли рішення активно взаємодіяти з метою покращення страхового нагляду як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях, з метою підтримки ефективних, законних, надійних та стабільних страхових ринків для забезпечення допомоги та захисту полісотримачів.

Ключові принципи страхування містять необхідні принципи для ефективної роботи системи страхового нагляду, зокрема:

- мають виступати основним орієнтиром для органів нагляду в усіх юрисдикціях;
- мають допомагати органам нагляду виконувати свої функції на ринку страхування;
- можуть бути доповнені залежно від спеціальних умов та особливостей ринків страхування.

Органи нагляду, в межах своєї компетенції, мають самостійно визначати порядок контролю за дотриманням принципів. Про своє бачення порядку дотримання найважливіших із них, орган нагляду має повідомити IAIS. Для цього асоціація розробила методику, згідно з якою визначаються критерії для оцінки порядку дотримання кожного принципу під час їх використання [7, с. 94]. Отже, орган нагляду має дотримуватися таких принципів: захищати інтереси полісотримачів; підтримувати надійну та ефективну діяльність страхових компаній, вимагаючи від них дотримання вимог законодавства та обов'язкових правил страхового бізнесу. При цьому орган нагляду має право втручатися у страхову діяльність страхових компаній у межах своїх повноважень, визначених законодавством.

IAIS встановила низку ключових принципів у сфері публічно-правового регулювання страхування, а саме: принципи діяльності органів нагляду; принципи ліцензування; принципи заборгованості, принципи проведення змін в управлінні; принципи заходів внутрішнього контролю; принципи достатності капіталу та платоспроможності; принципи проведення похідних та позабалансних операцій; принципи перестраховування; принципи управління ринком; принципи фінансового звітування; принципи інспектування на місці; принципи конфіденційності.

Зазначені принципи розкриваються у такому значенні.

Принципи діяльності органів нагляду – орган нагляду має бути функціонувати таким чином, щоб він мав можливість надати підтримку ефективним, законним, надійним та стабільним страховим ринкам. Зокрема, орган нагляду має: бути незалежним у своїй діяльності та відповідальним за свої повноваження; мати відповідні права, юридичні гарантії та фінансові ресурси для виконання своїх функцій та виконання повноважень; здійснювати чітке та ефективне регулювання та надгляд; залучати, підтримувати та навчати персонал, що відпо-

відає високим професійним стандартам та відповідним вимогам професійної етики.

Принципи ліцензування – юридичні особи, які планують здійснювати страхову діяльність на внутрішньому ринку, мають отримати ліцензію.

Принципи проведення заходів внутрішнього контролю – орган нагляду повинен мати можливість: спостерігати за внутрішнім контролем органів управління страхової компанії та вимагати посилення цього контролю у разі необхідності. Встановлюючи вимоги, орган нагляду має визначити, чи відрізняються стандарти, встановлені для страхових компаній-резидентів, від стандартів для їхніх філій, що перебувають під іншою юрисдикцією.

Принципи кредитування – орган нагляду має встановлювати стандарти щодо кількості кредитів страхової компанії. Розробляючи відповідні стандарти, орган регулювання та нагляду має звернути увагу на рівень відповідальності страховика, наприклад, рівень доходів, незареєстровані збитки, кредити, забезпечені заставою, страхові внески, отримані наперед, резервний капітал для забезпечення покриття заборгованості по виплатах, що розраховуються актуарієм, стандарти для встановлення заборгованості по страхових виплатах та стандарти для страхових резервів.

Принципи достатності капіталу та платоспроможності – вимоги до капіталу страхових компаній, які мають ліцензію або планують її отримати, мають бути чітко визначені і стосуватися мінімального рівня капіталу чи депозитів, який має досягати компанія.

Принципи перестраховування – страхові компанії використовують перестраховування як метод забезпечення виконання своїх страхових зобов'язань. Орган нагляду повинен мати змогу надати оцінку рівня забезпеченості та адекватності перестраховування. Вимоги, що висуває орган нагляду до операції з перестраховування, мають стосуватися обсягу зобов'язань, які передаються у перестраховування. Цей обсяг має відображати оцінку максимальної сукупності перестрахових виплат та можливості встановлення контролю органом нагляду над перестраховальником, рівня довіри, покладеної на орган нагляду за відповідним бізнесом перестраховика, який знаходиться під іншою юрисдикцією.

Принципи фінансової звітності – для органів нагляду важливо отримувати інформацію з метою формування вірного уявлення про надійність фінансових операцій, які здійснює страхова компанія – резидент. Ця необхідна інформація міститься в фінансових та статистичних звітах, які регулярно заповнюються. Ці дані підкріплюються інформацією, яка надається за спеціальними запитами інспекторові органу нагляду актуаріями та зовнішніми аудиторами.

Цей механізм має бути застосований із метою: визначення змісту та періодичності звітів, що вимагаються від усіх страхових компаній в юрисдикції, включаючи фінансові та статистичні звіти, звіти актуаріїв та іншої інформації, встановлення правил бухгалтерської звітності для подання фінансових звітів.

Принципи конфіденційності – всі органи нагляду мають дотримуватися офіційної таємниці стосовно інформації, отриманої ними в результаті нагляду. Від органу нагляду вимагається збереження конфіденційності інформації, яку він отримав від інших органів нагляду. Ця інформація може бути розголошена у випадках, передбачених чинним законодавством, і за умови подання її до суду.

Країни, що забороняють обмін інформацією між органами нагляду різних юрисдикцій для професійних цілей та країни, де не зберігається конфіденційність інформації, отриманої органом нагляду, мають внести відповідні зміни до свого законодавства.

Висновки. Узагальнюючи, можна зазначити, що в теорії фінансового права немає єдиного підходу до визначення ключових принципів фінансово-правового регулювання страхування, які є актуальними після здобуття незалежності держави та у процесі економічних та соціальних реформ в Україні, й на сучасному етапі формування базових засад регулювання фінансових відносин у страховій сфері потребує уніфікації.

IAIS як координаційний орган та орган наддержавного контролю за діяльністю наглядових організацій країн-учасниць цієї асоціації прагне встановити публічно-правові принципи діяльності останніх, що дасть змогу належним чином інтегрувати національне законодавство відповідно до світових страхових стандартів. Таким чином, основними принципами розвитку страхового ринку є: вільний рух капіталів та страхових послуг на території України; захист прав споживачів страхових послуг, включаючи формування системи гарантування забезпечення виплат за договорами довгострокового страхування життя та за договорами страхування; вільний вибір страховика; прозорість діяльності учасників страхового ринку; уніфікація процедур страхування; використання міжнародного досвіду; державне регулювання та надгляд у сфері страхування, а також формування системи запобіжного (пруденційного) нагляду, включаючи впровадження системи оцінки діяльності страховиків на основі застосування міжнародних стандартів обліку й фінансової звітності; невтручання органів державної влади в поточну діяльність учасників страхового ринку; рівність перед законом усіх учасників страхового ринку; функціонування страхового ринку на засадах вільної конкуренції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
2. Кожевников С.Н., Кузнецов А.П. Общеправовые и отраслевые принципы: сравнительный анализ / С.Н. Кожевников, А.П. Кузнецов // Юрист. – 2000. – № 4. – С. 64–68.
3. Проект від 23.08.2012 р., який розроблений Українською федерацією убезпечення «Стратегія розвитку страхового ринку України в 2012–2021» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/5257.
4. Постанова Правління НБУ від 18.06.2015 р. № 391, що затвердила Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.
5. Жилкина М.С. Государственное регулирование страхового рынка в США / М.С. Жилкина // Страховое дело. – 1999. – № 10. – С. 38–43.
6. Кінашук Л.Л. Організаційно-правові особливості функцій та принципів страхування / Л.Л. Кінашук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 47–50.
7. Любенська О. Ключові принципи страхування: вимоги Міжнародної асоціації органів нагляду за страхуванням / О. Любенська // Страхова справа. – 2001. – № 4. – Жовт.-груд. – С. 92–95.